

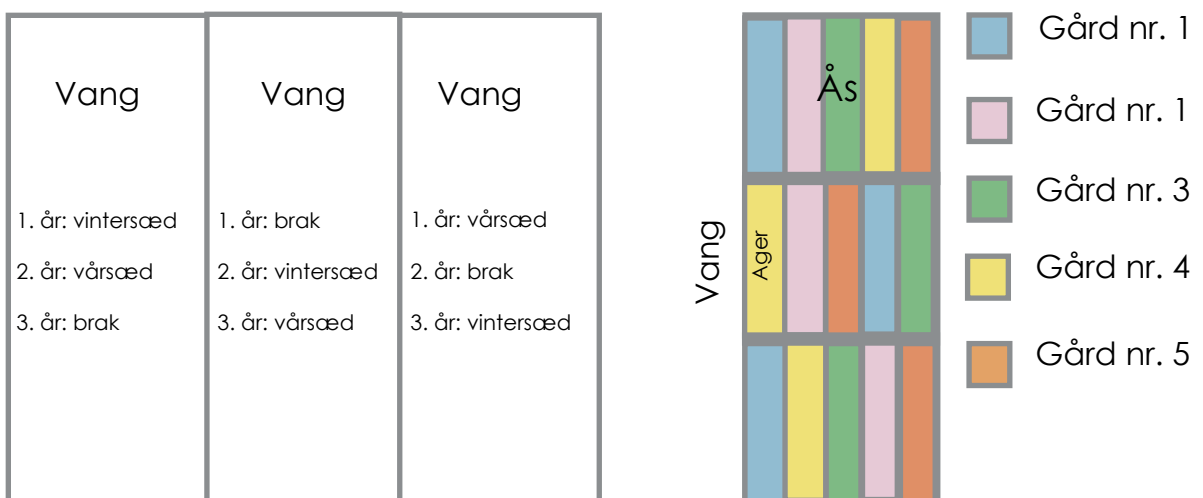
Marker 1

De store marker, vi ser i dag, er resultatet af dels det reformarbejde, der fandt sted inden for landbruget i slutningen af 1700-tallet, dels den generelle udvikling inden for landbruget de sidste 60 år, hvor mindre landbrug er blevet opkøbt og lagt ind under større. I nogle tilfælde står stuehuset tilbage - med eller uden avlsbygninger - og bliver brugt som bolig, i andre tilfælde er de opkøbte bygninger revet ned. Endelig har den store mængde af herregårde på Lolland-Falster været med til at tegne det karakteristiske landskab med de store herregårdsmarker.

De store reformer omkring år 1800 bestod af en række tiltag, der skulle modernisere landbruget og skabe en øget produktivitet. Det skete gennem afskaffelse af stavnsbåndet i 1788, fredskovsforordningen af 1805, skoleloven af 1814 og ikke mindst forordningen af 1781 om udskiftning af stort set al landbrugsjord i Danmark.

Før udskiftningen blev jorden dyrket i fællesskab. Dette betød ikke, at man var fælles om at dyrke de enkelte marker, men at jorden inden for de enkelte ejerlag* blev fordelt, så alle fik en del af hver mark, og at alle væsentlige beslutninger omkring dyrkningen af markerne blev truffet af landsbylaget, der bestod af byens fæstebønder.

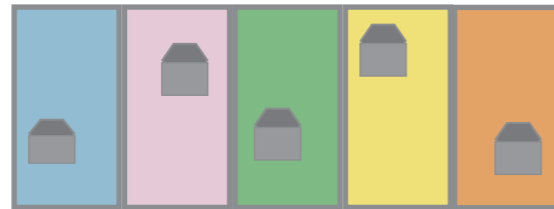
Fællesskabets marker var opdelt i tre vange, hvor der på skift blev dyrket vintersæd (rug) og vårsæd (byg og havre), mens den sidste vang lå brak. De enkelte vange var igen opdelt i åse, og hver ås i agre, som blev fordelt mellem bønderne. Det betød, at en bonde altså havde sine marker spredt som små stumper ud over alle ejerlagets marker. En retfærdig løsning, idet alle fik lidt af den gode jord og lidt af den dårligere jord, men samtidig en meget urationel løsning, der forhindrede nye dyrkningsmetoder og ny teknik i at vinde indpas. Alle landsbyens gårde og huse lå samlede, - ofte cirka midt på ejerlagets jord.

* Ejerlag: Den gruppe gårde, der havde et dyrkningsfællesskab. Ofte var ejerlaget lig landsbyen.

Marker 2

Med forordningen af 1781 blev jorden udskiftet, omfordelt. Den enkelte gård fik nu samlet sin jord omkring de bygninger, der hørte til gården. De fleste steder i form af det, der hedder blokudskiftning, hvor jorden blev samlet i en stor blok, og bygningerne flyttet fra landsbyen og ud på markerne. Det er det landskab, der oftest møder os: marker med spredte bondegårde.

Blokudskiftning

Hvor blokudskiftningen ikke var hensigtsmæssig eller nødvendig, benyttede man den form, der kaldes stjerneudskiftning. Her blev gårdene liggende i landsbyen og fik deres jord samlet som stråler ud fra landsbyen.

Stjerneudskiftning

Man kan finde en del eksempler, hvor begge former blev anvendt i samme landsby.

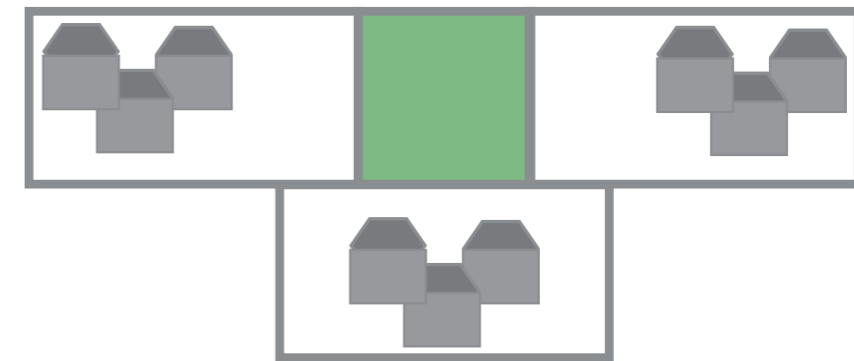
Når man ser på luffotos af landsbyer, er det meget ofte, at man kan se, om landsbyen er blokudskiftet eller stjerneudskiftet, da markskel og levende hegn tit stadig aftegner de oprindelige skel fra udskiftningen. Et fint eksempel herpå er Nr. Vedby og Vålse på Nordfalster. Fra luften ses det tydeligt, at Nr. Vedby er blokudskiftet, og Vålse er både stjerne- og blokudskiftet.

Et andet godt eksempel er øen Femø. De to byer Nørreby og Sønderby er stjerneudskiftede, og de fleste af landsbyernes huse og gårde ligger stadig samlete, hvilket ses tydeligt på et luffoto.

Enge og moser

I dag er der meget få engarealer tilbage i det åbne landskab. Det skyldes den intensive dyrkning, landbruget har gjort brug af de sidste 100 år. I dag arbejder man dog med at retablere eng- og vådarealer i landskabet med henblik på at øge biodiversiteten.

Tidligere var en del af ejerlagenes jord udlagt til græsning i form af overdrev. Et overdrev var fælles jord, der som regel lå i yderkanten af landsbyens jorder med grænse op til nabobyens jord. Derfor var overdrevene ofte jord, som to eller tre landsbyer havde brugsret over i fællesskab.

Overdrev

Overdrevsjorden var normalt den dårligste jord, tit meget fugtig jord. Her gik bøndernes dyr på græs: kvæg, får, heste, gæ, geder. Dyrene gik frit, og området var ikke indhegnet. Det var derfor nødvendigt at have opsyn med dyrene, og landsbyerne havde derfor ansat en hyrde. Dette job blev bestredet af en ældre husmand eller små drenge helt ned i 7-årsalderen.

Græsningen var livsvigtig for gårdenes husdyr. Det var her, de skulle æde sig fede, så de havde noget at stå vinteren igennem med. Var vinteren lang, skete det, at kvæget var så afkræftet, når foråret kom, at det måtte bæres ud af stalden.

To af de sidste steder på Lolland-Falster, man kan få en oplevelse af et overdrev, er henholdsvis arealet Ravensby Mose mellem Ravensborg og Bandholmvej og arealet mellem afkørsel 46 på Sydmotorvejen, hvor man sydfra kører af mod Sakskøbing, og herfra langs den højre side ad Nykøbingvej til Radsted.

Moseområder blev på Lolland-Falster primært brugt til tørveskæring. Blandt andet var der i Toreby under Anden Verdenskrig produktion af tørv, som man hentede i området langs Flintinge Å.

Skove 1

Det åbne landskab afgrænses ofte af en horisont, der tegnes af en skov. Skoven er skarpt adskilt fra markerne af et præcist skovbryn, der markerer grænsen. I dag er skovene professionelle produktionsenheder, og der arbejdes fra statslig side på at nå op på, at 25 % af Danmark er dækket af skov. I dag optager skovene ca. 14 % af Danmarks areal.

I tiden omkring år 1800 var skovenes tilstand ganske anderledes. Kun 2 – 4 % af landet var skov, og der var en alvorlig mangel på træ. Træ var en uhyre nødvendig ressource på det tidspunkt, - alt, der ikke var lavet af tekstil, tegl, jern, keramik og porcelæn, var af træ. Træ var også leverandør af al energi til opvarmning og madlavning.

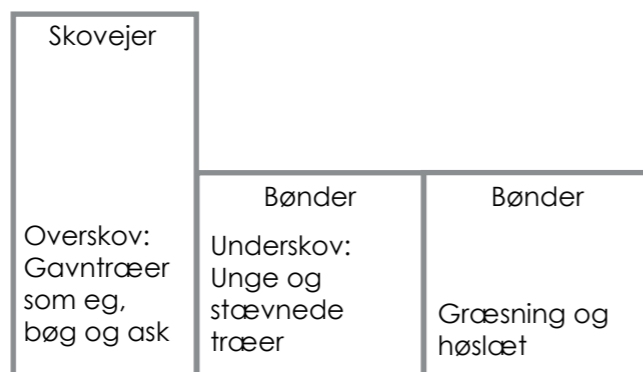
Frem til slutningen af 1800-tallet blev skovene ikke dyrket professionelt, de såede sig selv, og man hentede det træ, man skulle bruge i skoven, uden egentlige skovningsplaner.

Herremændene eller kronen ejede skovene, men bønderne havde brugsret til dem. Brugen af skovene var tredelt: Overskov, underskov og græsning.

Det var kun ejerne, der måtte fælde overskoven (de store gavntræer).

Bønderne måtte tage fra underskoven, hvor de stævnede de unge træer. En stævning foregår ved, at man kapper stammen af et ungt træ, som så skyder nye tynde stammer op fra træstubben, så det stævnede træ efterhånden får form mere af en stor busk end et egentligt træ.

Endelig havde skovene stor betydning som foderressource for kvæg og svin. I de fleste skove var der "haver", små lysninger, hvor kvæg og heste gik på græs. Disse haver var ofte afgrænsede af grøfter og jorddiger, så dyrene ikke gik ud af haven. Man kan stadig møde disse haver i form af stednavne som Kalvehave og Folehave. Bønderne havde endvidere lov til at slå hø i skovene til vinterfoder. Svin havde en særlig betydning for skovene. De blev sendt på olden, sluppet ind i skovene, hvor de levede af olden (bog og agern). Når svinene rodede i jorden efter olden, trykkede de olden ned i jorden og bidrog derfor i ikke uvæsentlig grad til skovens selvforyngelse.

Brugsretten til skovene før 1805

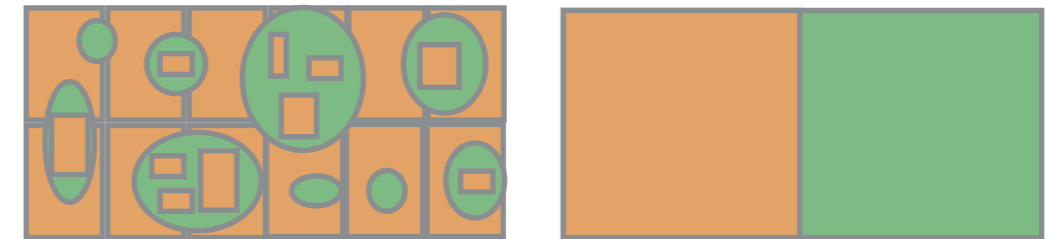
Skove 2

I 1805 indførtes fredskovsforordningen. Dette skete på grund af den katastrofale mangel på træ. Fredskovsforordningen bestemte, at

- al skov skulle indhegnes, så uvorne kreaturer og heste ikke gik ind i skovene
- at bønderne ikke længere måtte benytte skovene til høslæt og græsning
- at bønderne ikke længere havde ret til at skove i underskoven
- at de områder, der i forbindelse med forordningen blev udlagt som skov, altid skulle være skov.

Skovene blev altså nu lukkede produktionsenheder, drevet af ejerne. Bønderne fik som compensation de små skove og lunde, som ikke faldt ind under fredskovsforordningen.

For landskabet betød fredskovsforordningen en stor ændring. Før fredskovsforordningen var landskabet en blanding af små marker og små skovstykker. Der var ingen klar afgrænsning mellem skov og mark, - der lå marker i skovene og skov på markerne.

Landskabet før og efter fredskovsforordningen 1805 Skov ■ Mark ■

Den klare udpegning af de skove, der skulle være fredskov, og kravet om indhegning betød, at landskabet nu blev skarpt opdelt i mark og skov. Så det landskab, vi i dag ser med større marker og større skove, er en konsekvens af fredskovsforordningen af 1805.

Indhegningen blev foretaget med enten grøfter, jorddiger eller stendiger, se fakta-arket om disse landskabselementer.

De småskove, som bønderne overtog som compensation for, at de blev vist ud af skovene, blev i stort omfang solgt for at skaffe kapital til køb af fæstegårdene. Landboreformerne indeholdt nemlig også muligheden for, at bønderne kunne købe deres fæstegård til selveje.

Langs Holmeskov Dyrehaves skovbryn på Krenkerupvej mellem Krenkerup og Nystedvej ved Sakskøbing findes stadig et fint dige, der adskiller skov og mark. Ved diget ses også en række større træer, som oprindeligt har været stævnede, idet de har både to, tre og flere stammer. Denne stævning har sikkert oprindeligt skulle udgøre et hegn, der sammen med diget har lukket skoven for bønder og uvorent kvæg.

I Købelev Skov på Nordlolland kan man opleve, hvordan skovene så ud, før den intensive dyrkning tog fart efter fredskovsforordningen. Læs nærmere om Købelev skov her: <http://www.nakskovfjord.dk/index.php?mod=main&area=1&top=1&parent=8&id=44>

Hegn, jorddiger, stengærder og grøfter

I landskabet har man gennem historien kunnet møde fem typer af hegning og skelmarkeringer: Pilehegn, levende hegn, jorddiger, stendiger og grøfter. I dag dannes skellene mellem de enkelte marker oftest kun af forskellen i afgrøder og af levende hegn.

Hegning i markerne havde tidligere en livsvigtig funktion, idet kvæget gik frit og derfor også kunne gå ind på markerne og æde af afgrøderne, hvis man ikke hegnede markerne ind. Hegnene var flettede pilehegn, og først når høsten var i hus, blev hegnene åbnet, så kvæget kunne gå ind på marken og æde, hvad de kunne finde af efterladt korn og strå, mens de samtidig gødde jorden. At åbne hegnene kaldtes at opgive ævred, et udtryk, der i dag har en helt anden overført betydning.

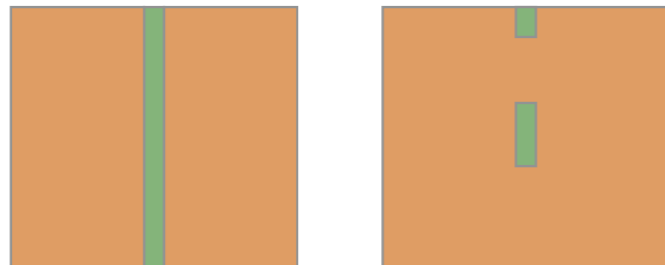
Som et lille kuriosum kan nævnes, at kirkegårdenes stengærder og også nogle steder omgivende grøfter også er et værn mod løsgående dyr, her specielt svinene, så de ikke gik på kirkegården og rodede i begravelserne.

Oftest bestod pilehegnene af en række pil eller popler, hvor der mellem træerne var opsat de flettede hegn. Da man gik bort fra at hegne markerne, blev piletræerne stående, og i dag kan vi finde rester af disse pilerækker i landskabet. Diger, enten af jord eller sten, er også blevet brugt til hegning. Et stendige eller stengærde er mere bekosteligt, mere arbejdstungt, at bygge end et jorddige. Hvis der ikke er store mængder af sten på den nærliggende mark, skal disse indsamles andre steder og fragtes til det sted, hvor man ønsker gærdet. Det er tungt og tidskrævende arbejde, og derfor har langt de fleste diger været bygget af jord.

I forbindelse med udskiftningen omkring år 1800 blev det nødvendigt at markere jorderne med tydelige skel.

Som markering af skel brugte man både stengærder, jorddiger og levende hegn. Vi finder resterne de gamle diger og hegn som sporadiske kulturspor i landskabet.

De store markante levende hegn, som i dag ses på markerne, er som regel af nyere dato, da man igen er begyndt at plante for at skabe læ på markerne, men også som et led i vildtplejen og i arbejdet med at øge biodiversiteten.

I forbindelse med udskiftningen blev den enkelte bondes marker markeret med skel i form af jorddiger, stengærder, grøfter eller levende hegn. I landskabet i dag findes der spor af disse, oftest som små bidder af den oprindelige skelmarkering.

■ Mark ■ Jorddige, stengærde, grøft eller levende hegn.

Grøfter adskiller sig fra hegn, diger og gærder ved at have tre funktioner. De skal dels holde noget inde, som kvæget i skovhaverne, dels holde noget ude, som svinene på kirkegårdene, og endelig kan de også have en afvandingsfunktion.

Dræning med grøfter har været kendt siden oldtiden. I 1843 begyndte man i England at dræne med teglrør, og i 1848 blev disse brugt for første gang i Danmark. De efterfølgende 50 år blev der lagt drænrør i stort set al morænelerjord i Danmark.

Markerne – eller rettere de små agre – før udskiftningen kunne ikke drænes enkeltvis af grøfter. Derfor benyttede man en særlig pløjeteknik, som byggede de enkelte agre op som små højderygge. Dette kaldes højryggede agre. Dette skete ved, at man med ploven lagde de enkelte plovfurver ind mod hinanden, så de mødtes i en spids på midten. Vandet kunne nu løbe fra toppen og ned i de render, der opstod mellem agrene.

De højryggede agre havde også et indbygget forsikringsprincip. I tørre somre ville markerne stadig give udbytte nederst på ageren, og i våde somre ville der kunne blive udbytte på toppen.